

ANDOR CSABA

A *Himnusz*ról (Egy könyv továbbgondolása)

2017-ben igényes könyv jelent meg *A Magyar Himnusz képes albuma* címmel.¹ Az egyes fejezetek szerzői: Voigt Vilmos, aki *A modern himnuszok* címmel foglalta össze mindazt, amit a világ himnuszairól tudni érdemes, különös tekintettel az ún. néphimnuszokra; Szabó G. Zoltán (a Kölcsey-kritikai kiadás szerkesztője, és a szerző életművének legjobb ismerője), aki *Kölcsey Hymnusa* címmel, Bónis Ferenc pedig (Erkel legavatottabb értője), aki *A Himnusz születése és másfél százada* címmel írt értekezést. Végül a kötetet Riskó Kata: *Erkel Himnuszának keletkezése és hagyományozódásának története az első világháborúig* című dolgozata zárja, és egy DVD-melléklet, amelyen régi Himnusz-előadásokat lehet meghallgatni.

A helyesírási eltérések tudatosak. Szabó G. Zoltán következetesen, a kéziratnak (és a szerző életében megjelent szövegközléseknek) megfelelően a *Hymnust* tartja a Kölcsey-mű címének, Erkel viszont a *Himnusz* címet írta kottája fölé élete alkonyán. (A pályamű másolója is így írta a címet, viszont a megjelent kottában már *Hymnus* szerepelt.)

A kötetből számos érdekes részletet tudhatunk meg a világ himnuszairól, Kölcsey művének előzményeiről, Erkel (és más pályázók) zenéjéről. Legfőbb érdemének mégis azt tartom, hogy inspiráló, az egyes témák továbbgondolására készíti az olvasót.

Szabó G. Zoltán tanulmánya részletesen kitér mindazokra az irodalmi és történelmi hagyományokra, amelyek a vers egyes sorainak, sőt: egyes szavainak helyes értelmezéséhez szükségesek. Az izgalmas és szerteágazó hagyományok nyomán az az érzésünk támadhat, mint sok más részletgazdag verselemzésnél: a szerző alapvetően más alkotások hatására írhatta művét, s ha volt is személyes oka az alkotásra, arról (ha csak ő maga nem árult el valamit a leveleiben, naplójában, ismerőseivel való beszélgetéseiben) általában nem sokat tudhatunk.

¹ *A magyar Himnusz képes albuma*. Országos Széchényi Könyvtár–Argumentum Kiadó, Bp., 2017. [A továbbiakban: HIMNUSZ]

Meggyőződésem, hogy a *Hymnus* megértéséhez, pontosabban a mű megírására sarkalló közvetlen előzmények egyikéhez közelebb kerülünk, ha nemcsak azt vizsgáljuk: mi mindennek a hatására íródott, hanem azt is, hogy minek az ellenében.

Az 1822-es évszámmal (valójában 1821 végén) megjelent első *Aurora* almanach egy magyar nemzeti himnusznak szánt művet is tartalmazott, Kisfaludy Sándor: *Magyar Nemzeti Ének* c. művét.² A cím ugyan nem tartalmaz idegen szót, de ez nem lehet ok arra, hogy ne himnusznak tekintsük a művet. Kölcsey *versével* ellentétben ez igazi himnusz volt, bizonyosságra, hogy a könyv mellékletében szerepelt Schreiber Károly kottája is, vagyis élelkelhető volt, szemben Kölcsey versével, amelyet csak olvasni vagy szavalni lehetett, legalábbis abban a formájában, ahogyan szerzője életében közreadták.

The image shows a page from a musical score titled "Magyar Nemzeti Ének." by Schreiber Károly. The score is for piano and includes three systems of music with lyrics in Hungarian. The lyrics are: "A Nemzetnek az a Népe, Kéjje az a Király: a Nemzetet a jó és az igaz, Vele egyetemben / Lelkesül, Hisz az ő a mi-reménynek a jó lelke az a szűz - I-dő szűzlig - vételek nek Dábo megma- / mondó-g. Törökország, Fejedelmeknek, Nemzetüknek, Törökországok hűségét követi: Egy tiszta vér léte-lal'." The score is marked "Forte" and "Pianissimo".

Kölcsey biztosan olvasta a könyvet, hiszen megjelent benne egy verse (*Az ideál*). Abban is biztos vagyok, hogy (finoman fogalmazva) nem derítette jókedvre, amikor a címoldal után egy egész lapot betöltő ajánlásom akadt meg a tekintete: „FELSÉGES / KAROLINA AUGUSTA / AUST-

² Kisfaludy Sándor 1822. *Magyar Nemzeti Ének*. In: *Aurora hazai almanach*, kiadja Kisfaludy Károly, Pesten, Trattner János Tamásnál [1821] 344–346. [A kotta a kötet végén, a *Jobbítások* utáni 5–8. lapon található.]

RIAI CSÁSZÁRNÉ / ÉS / MAGYAR ORSZÁGI KIRÁLYNÉNAK. / Mélységes / Jobbágyi tisztelettel.” Sajnos, Kisfaludy Sándor verse is ebben a (Kölcsey szabadelvű felfogásától vélhetően markánsan eltérő) szellemben íródott. Ahhoz, hogy megsejtsük, mit érezhetett és gondolhatott Kölcsey a himnusz olvastán, az egyetlen út az, ha elolvassuk a művet.

1.

A' Nemzetnek teste a' Nép,
 Feje annak a' Király;
 A' nemzettest erős és ép,
 Virág- 's gyümölcs korban áll,
 Míg azt ősi törvényinek
 Erős lelke élte; —
 Idő' 's világ' vészeinek
 Dühe meg nem döntheti.
 Tartsdmeg, Isten, Fejdelmünknek,
 Nemzetünknek, Törvényünknek
 Háromágú kötelét!
 Egy testté vált lételét!

2.

A' jó Király édes Attya
 Hív népének: törvénnyel,
 'S kegyelmekkel igazgattya,
 Nem változó önkénnyel.
 A' Nemzettest' boldogságát
 Hordozván nagy szívében,
 Onnön [!] őrzy szabadságát, —
 Törvény 's fegyver kezében.
 Áldmeg, Isten a' Nép' Attyát,
 Ágozattját és Magzattját! —
 Imígy kiált minden hív,
 Királyját szerető szív.

3.

A' hív Magyar jó Királyját
 Tiszteli és szereti;
 Megjárni a' világpályát
 A' Népet Ó vezeti.
 A' Magyar hív Királyáért
 Kész kikelni vérével;
 Kész áldozni Hazájáért
 Értékével, éltével.
 Táplálly, Isten, elméinkben,
 Szíveinkben, míveinkben
 Megegyező Értelmet!
 Öszvehangzó Érzelmet!

4.

Tíz századot kiélt 's állott
 Árpád Népe 's törvénye:
 'S boldog volt, bár vérbe szállott
 Más Nemzetnek' napfényre;
 Kormányában 's törvényiben
 Élven, halván, soha mást
 Nem kíván, mint a' Régiben
 Boldog örök maradást! —
 Tarcsd-meg, Isten, Nemzetünket,
 Királyunkat, Törvényünket,
 Boldog Egygyességében,
 Erejében, Fényében!

Tekintsünk el ezúttal az esztétikai és poétikai szempontoktól, attól, hogy a *Magyar nemzeti ének* Kisfaludy Sándor életművén belül sem tartozik a legsikerültebb versek közé. A könyv elejének és végének aulikus hang-

vétele egészen biztosan nem nyerte el Kölcsey tetszését. (Ezután már csak egy vers következik az *Aurorában*: Vitkovicsnak a *Felsőleges császárnéhoz* [!] című négy sorosa.) Ha nem lett volna szabadelvű politikus Kölcsey, református emberként még akkor is ellenérzést váltott volna ki belőle Kisfaludy Sándor éneke, hiszen aki a pápaság intézményét elutasítja, az általában az egyeduralom egyéb formáiért sem tud lelkesedni. Úgy vélem, Kölcsey *Hymnusának* ez az egyik közvetlen előzménye; részben ennek elutasítása készíthette később a versírásra.

Azt, hogy mennyivel később, sajnos nem tudjuk. A sokat emlegetett (1823. január 22-i) keltezés a kéziraton kételyeket ébreszthet, egyáltalán nem világos ugyanis, hogy mire vonatkozik. Lehetséges, hogy a vers első fogalmazványának időpontja, de éppígy elképzelhető az is, hogy az utolsó (végleges) változaté. Más kéziratot nem ismerünk, s ami fennmaradt, az egy versíró füzetben szereplő, javításokat nem tartalmazó tisztázat. Kölcsey nyugodtan írhatta az aznapi helyszínt és dátumot a verscím alá, de az sem zárható ki, hogy a korábbi fogalmazványról azt is csak átmásolta.

Azon viszont, hogy nem siette el a közreadást, nem csodálkozhatunk. Alig több mint egy évvel Kisfaludy Sándor énekének megjelenése után kínos lett volna az érintett testvérének (az *Aurorát* ekkoriban Kisfaludy Károly szerkesztette) elküldeni a maga „ellenhymusz”-át. Hiszen Kisfaludy Károllyal jó viszonyban volt; emberi (és szakmai) kapcsolatok hálójának összetett rendszerét bolygathatta volna meg ezzel a lépésével. Inkább évekig várt tehát, s így csak az 1829-es almanachban látott napvilágot a *Hymnus*, amikor már mindenki régen elfelejtette Kisfaludy Sándor művét.

Ami viszont érthetetlen: ha már egyszer ilyen címet adott a *versének* Kölcsey, miért nem tett közzé igazi himnuszt? Miért nincs ugyanúgy kottája, miként Kisfaludy művének? Különösebb gondot már csak azért se jelenthetett volna a komponista megtalálása, mert a korábban megjelent *A váró leány* című versének kottája is volt: br. Podmaniczky Lajos szerezte a zenét.³ Erre látszólag nincs magyarázat, sőt, amennyire meg tudom állapítani, észszerű feltételezés sem fogalmazódott meg eddig. Az biztos, hogy 1823 elejétől 1828 végéig bőven lett volna ideje a költőnek arra, hogy zenét komponáltasson a vershez, ám ezt elmulasztotta megtenni. Szerintem a legegyszerűbb magyarázat a legvalószínűbb: nem tekintette

³ Érdekes módon Kölcsey verseinek kritikai kiadásában ilyen verscímet nem találtam. Ugyanakkor Szinnyei Józsefnél a Kölcsey-bibliográfiában (*Magyar írók élete és munkái VII.* 16.) ezt olvassuk: „Zsebkönyv (1822-re A váró leány, zene-melléklet báró Podmaniczky Lajostól)”.

egy igazi himnusz szövegének a versét. Hiszen, ha jobban megnézzük, a nyolc versszakból csak kettő, az első és az utolsó felel meg a klasszikus feltételeknek, a többi inkább történelmi áttekintés; pl. a fohász a közbülső hat versszakból hiányzik. Verse annyira eltért a kor ismert nemzeti himnuszainak szövegeitől, hogy Kölcsey fejében szerintem meg sem fordult az a lehetőség, hogy alkalmas zenével esetleg nemzeti himnusszá válhat. Vagy inkább néphimnusszá: nem hagyhatjuk ugyanis figyelmen kívül, hogy a kézirat első (cím)sorában a magyar *nép* szerepel. (A *Marseillaise*-t viszont bátran figyelmen kívül hagyhatjuk; ma ugyan himnusznak tekintjük azt is, de teljesen kizárt, hogy Kölcsey annak tartotta volna.) Akkor viszont fölösleges a kotta.

Nagyon valószínű, hogy a *Hymnus* a későbbiekben éppen azért válhatott igazi himnusszá, mert eredetileg nem volt az. Ha ugyanis kottamelléklettel látta volna el a szerző, akkor fölöttebb valószínűtlen, hogy utóbb a Nemzeti Színház pályázatot írt volna ki a megzenésítésére. Zenét komponáltatni egy vershez, amely eleve kottamelléklettel jelent meg, nem túl értelmes dolog. A siker titka tehát a sikertelenség volt, hiszen sikeressé csak Erkel megzenésítése után válhatott az immár elénekelhető himnusz. (Állítólag volt már egy korábban készült, kéziratban maradt kottája a *Hymnus*nak, ezt azonban, még ha esetleg tudtak is a létezéséről a pályázat kiírói, nyugodtan figyelmen kívül hagyhatták.)

A művel kapcsolatban azonban van még egy talány: az, hogy valójában mi is a címe? A közfelfogás szerint (és Szabó G. Zoltán is ezen a véleményen van), *Hymnus*, ami pedig az ezt követő vessző után áll: „a' Magyar nép zivataros századaiból.”, az alcím. Nem tudok róla, hogy bárki is megindokolta volna ezt a feltételezést, noha nem vitatnám az ésszerűségét. A gondot főképp az jelenti, hogy Kölcsey egész életműve sem kínál semmiféle viszonyítási alapot a talány megfejtéséhez. Az alcím ritkaságszámba megy Kölcsey költészetében, alig fordul elő, hogy alcímet adott volna valamelyik versének, arra pedig végképp nem találunk példát, hogy a vers címe és alcíme, akár együttesen is, ilyen hosszú lenne. A verscím pl. csak kivételes esetekben áll háromnál több szóból. [A kritikai kiadásban szereplő, 1823 végéig keletkezett versek címei 31 esetben egyetlen szóból állnak, 35 esetben két szóból, 10 esetben három szóból és 3 esetben négy szóból. Öt szóból álló verscím egyáltalán nincs, hat szóból álló pedig csak egy, a *Hymnus*. (A névelőket is egy-egy szónak tekintettem.)] Mi végre ez a Kölcseytől oly idegen bőbeszédűség?

A gondot csak növeli a kézirat tagolása, amely egyáltalán nem arra vall, hogy alcímmel állnánk szemben: „Hymnus, a' Magyar nép / zivataros

századaiból.” Ha új sorban vagy zárójelben állna az, amit a közvélekedés alcímnek tart, akkor minden rendben lenne, ám így, vesszővel elválasztva, a címsorban folytatólagosan írva és kis betűvel kezdve, legalábbis elgondolkodtató, vajon Kölcsey minek szánhatta? Úgy vélem, ennek nincs is különösebb jelentősége, az viszont mindenképpen kérdés, hogy miért ilyen hosszú és Kölcsey költészetétől idegen a cím (vagy alcím)? Feltételezésem szerint azért, mert a szerző világossá szeretne volna tenni, hogy nem igazi himnuszról van szó, hanem csupán a régi korokat himnikus keretbe foglaló versről, s ezt csak egy megszorító megjegyzéssel (ha úgy tetszik: magyarázattal vagy magyarázkodással) tudta megtenni.

A műnek a megzenésítés (1844) utáni története is érdekes, helyenként fordulatokban gazdag. Kölcsey szövegén ugyan tudomásom szerint csak egyszer változtattak: Hóman Bálint rendelete nyomán, amelyet a Himnusz éneklésének empirikus megfigyeléseivel vélték alátámasztani. 1939-től, a gyakorlatban már korábban elterjedt megoldást követve, a szöveg így módosult: „Hozz *reá* víg esztendő”. Néhány évtizeddel később azonban ismét a szerzőpáros eredeti elgondolása szerint kellett elénekelni, így ma is az említett sor első szótagjára esik a hajlítás. (A problémát elkerülhette volna a zeneszerző, ha a 6. sorban is úgy jár el, miként a 2., 4. és 8. sorban, ha tehát a hajlítás az 5. szótagnál állt volna: „Hozz *rá* víg eszteendő”. Tudomásom szerint soha senki sem elemezte, hogy miért nem így járt el.) A szöveg állandósága azért érdekes, mert bizonyos tájnyelvi elemek mára annyira ritkán használtakká váltak, hogy pl. a „Nyújts feléje védő kart” sort ma már szinte mindenki félreérti, és nem az eredeti jelentést tulajdonítja neki (‘Nyújts *félje* védő kart’).

Az a körülmény, hogy Erkel lett a Nemzeti Színház pályázatának győztese, s hogy ezt követően több helyen is előadták, majd egyre több helyen a közönség is énekelte a *Hymnus*-t, sokakban azt a meggyőződést alakította ki, hogy a mű története 1844-től kezdve egyértelmű sikertörténet volt. Ám meglepő módon ez nem egészen így volt. A siker ellenére voltak, akik úgy gondolták, hogy ez azért még nem „igazi” nemzeti (vagy nép-) himnusz. Nehéz lenne megmondani, hogy mivel lehettek elégedetlenek: Kölcsey versével vagy inkább Erkel zenéjével? Szabó G. Zoltán egy érdekes felkérésről számol be, amely jelzi az elégedetlenséget. „Megjegyzendő, hogy 1845-ben a Kisfaludy Társaság nevében Toldy Ferenc felkérte Vörösmartyt egy »jeles, maradandó nemzeti himnusz« megírására, s e munkát 30 arannyal szándékozták jutalmazni. A költő erre az alkalomra meg is írta a *Hymnus* című költeményét, mely voltaképpen egy ki-

rályhimnusz, a Kölcsey-féle nemzeti himnusz ellensúlyozására.”⁴ Szabó G. Zoltán nem foglalkozik részletesebben ezzel a kitéréssel, ami érthető, hiszen Vörösmarty *Hymnus*ának – kínos ezt leírni – gyakorlatilag nincsen jelentősége. Toldy Ferenc felkérése azonban jelzi, hogy az előző évben díjat nyert alkotással nem volt igazán elégedett. Érdekes az is, hogy Vörösmarty nem sértődött meg a kérés hallatán. Pedig tényleges funkcióját, használati módját tekintve a megzenésített (és 1843-ban pályázatot nyert) *Szózat* is a néphimnusz szerepét töltötte be ekkoriban. (Ezt jelzi az is, hogy a kezdetektől napjainkig számos rendezvényen mindkettőt eléneklik.)

Az a feltételezés, hogy Toldy valamiért nem kedvelte volna Kölcseyt, nem tűnik túl valószínűnek; nem a szerzővel, inkább a művel lehetett elégedetlen, bár az nem világos, hogy szakmai vagy inkább gyakorlati megfontolásból. Vagyis nem tartotta igazi néphimnusznak, vagy csak a megzenésített mű hatása maradt el a várakozásától (amiben persze a zenének is lehetett szerepe). Mindenesetre feltűnő, hogy irodalomtörténetének 1876-os kiadásában a Kölcseyt taglaló fejezetben egyáltalán nem említette a *Hymnust*, jóllehet a közreadott 18 vers egyike épp ez a mű. Ugyanakkor Vörösmarty-életrajzában futólag ugyan, de megemlíti a hasonló című verset: „*Hymnus*, a Kisfaludy-Társaság által jutalmazva”.⁵ Az biztos, hogy Toldy Ferenc nem volt egyedül a vélekedésével. Riskó Kata a tanulmányában idéz az *Életképek* 1844. július 10-i számában megjelent írásból: „Évek előtt képtelenségnek gondolák némelyek azt: hogy lehessen magyar daljáték; ’s ime vannak magyar daljátékink is már. Igy voltunk a’ himnusz körül is; ’s noha ezen himnusz még nem olyan, hogy a’ világi összes zenészet valódi himnuszaik közt a’ legelsőik közt megálljon, de az mindenesetre jeles, kitűnő, mellyben büszkélkedhetünk – ’s van tehát himnuszunk, ’s be van bizonyítva, hogy a’ magyarnak is lehet, ’s pedig ennyi ’s illy jeles zenetehetségek mellett, akármennyi himnusza is; csak rajta! haladjunk.”⁶

Ebből annyi azért kiderül, hogy a külföldi „világi” himnuszok legsikerültebb darabjait tekintette a cikkíró mércének. A szóhasználata pontos, hiszen a templomi himnuszok ellenpólusáról van szó; nehéz volna megmondani, hogy van-e, s ha igen, akkor mi a különbség a néphimnusz és a nemzeti himnusz között, mindenesetre mindkettő „világi” himnusz. (An-

⁴ HIMNUSZ 68.

⁵ Toldy Ferenc 1876. *A magyar költészet kézikönyve a mohácsi vésztől a jelenkorig*. Franklin-Társulat, Bp., IV. k. 241.

⁶ HIMNUSZ 97.

nál nyilvánvalóbb, hogy mi az állami himnusz: az, amit a törvény annak nevez.) Valóban: ekkoriban az angol és az osztrák himnusz volt a legismertebb, amelyeknek a szövegeik, de talán még inkább a zenéik eltértek Erkel nem is titkolt templomi jellegű zenéjétől. Az *andante religioso* instrukció a kotta elején már előre jelezte, hogy milyen hangulatú zenére számíthatunk, s ezt erősítették a továbbiak is: az előjátékban (a kötet DVD-mellékletén egy ilyen előadás is szerepel) az első és a negyedik ütemben kétszer is megszólal a harang. („mély Harangszó / vagy Tamtam” – áll a kottában.)

Vagyis alighanem a mű templomi jellege, s ezáltal a mércéként szolgáló külföldi (osztrák és angol) himnuszoktól való markáns eltérése lehetett a fő oka annak, hogy a *Hymnusz*t sokan a siker ellenére sem találták elég alkalmasnak arra, hogy nemzeti himnusszá váljék. Ám ha a szakma egyöntetű elismerését nem is vívta ki eleinte, a közönség elfogadta nemzeti himnusként, és ezáltal valóban azzá is vált. Az előadásmódja is egyre inkább a templomi jelleget erősítette, bár nehéz megmondani, hogy a kotta apróbb, főképp a ritmust érintő változtatásai, a choriambusok megszüntetése vagy a hajlítások számának csökkentése (különösen a nyomtatásban megjelent első kiadáshoz képest) miért történt. Az is elképzelhető, hogy Erkel az utolsó fennmaradt kéziratánál már figyelembe vette azt is, hogy a közönség hogyan éneklí a művét. De az is lehetséges, hogy művének koherenciáját kívánta növelni és a ritmust az *andante religioso* instrukcióval összhangba hozni. Hiszen a choriambus, ellentmondva az instrukciónak, nyugtalanítást, szenvedélyességet fejez ki. (Hasonlatokkal élve: nehéz lassan, méltóságteljesen csuklani vagy kimérten, áhítatosan szökdécselni.) Riskó Kata a tanulmányában komoly teret szentelt a korai *Hymnusz*-kottákban szereplő choriambusoknak, az azzal kapcsolatos hagyományoknak és vélekedéseknek.

Van azonban a közölt kottáknak és a hangfelvétel-mellékleteknek még egy érdekességük. Eredetileg a *Hymnusz* végén is volt ismétlés, ugyanúgy, mint pl. a *Szózat* megzenésített változatánál. Ma az utóbbit ismétléssel, az előbbit viszont ismétlés nélkül énekeljük. Az érdekes azonban az, hogy a kórusok még a 20. század első felében is általában ismétléssel énekeltek, pedig Erkel utolsó kottájából már hiányzott az ismétlő jel. Egyébként a Dohnányi-féle előadásnak is az a (laikus számára is) feltűnő sajátossága, hogy az általa vezényelt előadás is megőrizte az ismétlést.